

פסחים ג

משה שווערד

1. ערוך לנר על כריתות דף ז/ב

שם במתניתין שחל להיות בשבת תוכיח: ... אבל בקודם תמיד של שחר ודאי יכול להקריב גם עולה דכיון דנשחט הכבש או נמלק העוף ונזרק או נמצה הדם של חטאת ושל עולה תוכל לאכול קדשים והעולה תוכל להקטיר אחר תמיד של שחר ולכן שפיר מקרי גם קודם תמיד של שחר שעה שהיא ראוי לקרבן שעיקר קרבן המכשירה הוא השחיטה או מליקה וזריקת דם והן מותרים לעשות קודם תמיד ש"ש דאין בזה משום עלי' השלם רק בהקטרה כמו שכתבו התוספ' יומא (דף כ"ט) ע"ש:

2. צל"ח על פסחים דף ג/א

...והנה לא נעלם ממני דבפסח לא שייך לאמר לילה אחר היום, שהרי פסח אינו נאכל ביום זבחו כלל והתחלת זמן אכילתו הוא בלילה. אמנם חזינא לרש"י שהביא כאן גם פסח, ולכן נלע"ד שעיקר הכונה באמרו מה להלן לילה אחר היום, לומר שסיום זמן אכילתו הוא הלילה, וזה שייך גם בפסח:

3. שטמ"ק זבחים נו: אות ח

4. ר"ן על הרי"ף מסכת פסחים דף א עמוד א

דבר מגונה. לאו משום דלילי לשון מגונה אלא כיון דמדרכי יהושע ב"ל שמעי' שראוי לספר בלשון צה ונקי אמרי' משום הכי פתח תנא דמתני' לשון אור כדכתיב (תהלים קיט) פתח דברך יאיר וכתב הראב"ד ז"ל דמ"ה נקט אור לומר שבתחילת הלילה שיש בו אור עדיין ראוי לבדוק כדי שלא יתירשל או שלא ישכח וכיון דאותה שעה קושטא הוא שיש בה אור תנא אור משום לישנא מעליא ולא תנא בתחילת ליל י"ד בודקין את החמץ ואם לא מפני טעם זה משום לישנא מעליא לא היה שם התנא חשך לאור ומכאן אתה למד (שהביעור) צריך להקדימו עם אור היום כדי שלא יתירשל. אלו דבריו ז"ל:

5. אור זרוע לצדיק: ז

6. שערים מצ' בהל'

דף ג. שהרי עקם הכתוב שמונה אותיות כו', שנא' ומן הבהמה אשר איננה טהורה. פרש"י ואע"ג דבאורייתא כתיב טמא, שני אורחיה בחד דוכתא ללמדך לחזור אחר לשון נקיה. ובשערי תשובה לרבינו יונה (סוף ש"ג) כתב, דכומן נח היתה הטמאה מותרת באכילה, אך לא לקרבן, ולכן נחשב ללשון מגונה אם יגנה דברים אשר מותרים לאכלם. וכמאירי כתב, דלשון טמא כימי נח היינו שחטאה שנודווגה שלא למינה, כדאיתא בגמ' זבחים (קטז.), וכך הוא פי' המקרא, "מן הבהמה הטהורה כמינה", היינו שכל המין נקי מזה, "יקח שבעה", "ומן הבהמה אשר איננה טהורה", היינו אותה שמינה טמאה בטומאה זו, "יקח שנים", ואותן שנים מיהא יהא נקי, וכדאיתא בגמ' שם דהיינו אותו זוג שהתיבה קלטתו.

7. בית הבחירה למאירי מסכת פסחים דף ג עמוד א

לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מפיו שהרי עקם הכתוב שמונה אותיות כדי שלא להוציא דבר מגונה שנאמר מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה ואף על פי שבתורה כתיב טמא בכמה מקומות אותם המקומות אין בהם לשון מגונה שטמא הכתוב בתורה אם במאכלות פירושו אסור ואם במגע הטומאות אף זה אין בו גנאי אבל זו האמורה בנח פירוש טומאה שבו על אותו שנעברה בהן עברה וכמו שאמרו בפרק חלק ומי איכא טמאים וטהורים בההוא שעתא אלא מאותם שלא נעברה בהם עברה ומנא ידעי כל שהתיבה קולטתו בידוע שלא נעברה בהם עבירה ויש לך לשאול ואם אין התיבה קולטתו היאך אמר ליכנס שם מהם וכדאמרת מן הבהמה אשר איננה טהורה תדע שכך הוא פי' המקרא מן הבהמה הטהורה כמינה ר"ל שכל המין שבה נקי מזה ומאותה שמינה טמא בטומאה זו אלא שאותו הזוג מיהא יהא נקי ואף על פי שהיה יכול לומר אשר לא טהורה לא היה הלשון מתוקן כל כך ולימד שראוי

לעקם עד שיחזיר את הלשון לנקיות בלשון צח ומתוקן אחר שהוא נאמר על ענין גנאי וכן בבעל קרי כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה וכן בלתי טהור הוא כי לא טהור הא למדת שכל שיש בו לשון גנאי ראוי להאריך ולעקם שלא להוציא בפה ואף על גב דכת' אשר תצא ממנו שכבת זרע כל שאינו על ידי הרהור חטא אלא על ידי תשמיש וכונת זרע אין כאן לשון גנאי שאין זה אלא לשון שכיבה לכונת העמדת המין הא קרי שעל ידי הרהורא דחטא הוא לשון גנאי והוצרך לעקם בו אבל כל שאין בו לשון גנאי אינו צריך לעקם אף על פי שאין בו לשון כבוד כדי לספר בלשון כבוד אדרבה ישנה בלשון קצרה הא כל שהוא בשיעור אחד שאין צריך עקום ראוי לספר בלשון כבוד שהרי בוב קראו מרכב ובאשה קראו מושב:

8. ספר בניהו בן יהוידע על פסחים דף ג/א

שם רב פפא אמר תשעה... והא דר"פ לא חשיב וא"ו דטהור אפשר כי יש הפרש בחסרות ויתירות בין ספר תורה דרבינא ובין ספרי תורה דר"פ, וכמ"ש התוספות ז"ל במקום אחר דהיה שנויים בספרים שלהם זה מזה, או אפילו דכתוב אצלו טהור מלא בוא"ו לא חשיב ליה ר"פ מפני שאינו יוצא מבטא אלא מובלע בין האותיות, ואות ה"א שהוא בסוף תיבה מנכר טפי.

9. שפת אמת על פסחים דף ג/א

בגמ' התם משום ביעתותא דגמלים אורחא הוא. מדברי התוס' נראה שהבינו הפי' דכיון דאורחא' הוא משום לשון נקי לא ישנה הכתוב ממה שהי'. וקשה לפי' זה דא"כ מה נ"מ בהא דאורחא' כיון דעכ"פ בלאו הכי באמת היתה רוכבת דכתי' ותרכבנה א"כ מה מקשה לגמרי משם. וע"כ דאפי' הכי פרכינן דיכול הי' הכתוב לשנות ולכתוב ותלכנה על הגמלים וכדומה. לכן לולי דבריהם נראה לפרש דקמ"ל קרא דמשום ביעתותא אורח הנשים אפי' צנועות להיות רוכבת אבל בלא"ה דרך צנועות להיות יושבת ולא לרכוב. וכן בסמוך קמ"ל קרא דבלילה נמי אורחא לרכוב:

10. מהרש"א חידושי הלכות מסכת פסחים דף ג עמוד ב

בפירש"י בד"ה וכל היכא כו' והני דלעיל עיקם ללמדך שצריך לחזור אחר לשון נקי ובשאר מקומות כתיב לשון מגונה וקצר ללמדך כו' עכ"ל לכאורה דר"ל דלשון קצר עדיף אפי' מגונה מלשון ארוך ונקי אבל קשה לפי זה כיון דלשון קצר אפילו מגונה עדיף כל הני דעיקם ל"ל דלא ה"ל לעקם אלא חד קרא ללמדך היכא דכי הדדי נינהו לחזור אחר לשון נקי וע"כ נראה לפרש דלשון קצר ומגונה ולשון ארוך ונקי שוים הם וכיון דשוים הם ע"כ היכא דכי הדדי נינהו למדנו דעדיף לשון נקי והשתא ניחא כל הני קראי דטמא דקיצר בהם וכמה קראי איכא דעיקם והאריך בהם דשוים הם להאריך בלשון נקי או לקצר בלשון מגונה ...

11. ספר בניהו בן יהוידע על פסחים דף ג/ב

שם מובטח אני בזה שמורה הוראות בישראל. מקשים מה שייכות יש לזה בזה, והוה ליה למימר שיהא חסיד ופרוש משום שדבר בלשון נקיה. ונראה לי בס"ד דמלבד דבר טוב זה שמצא בו שדבר בלשון נקיה, עוד מצא בו חריפות שכל ותכמה יתירה דהוה דייק לישנא, שלא אמר לשון דמשתמע לתרי אנפי כמו חבירו, והוא כי חבירו אמר מפני מה בוצרין בטהרה ומוסקין בטומאה דבריו אלו סובלים שני פירושים, הא' לומר כונתו לשאל רק על המסיקה של זתים למה יעשו בטומאה, ובאמת כך היא כונתו בשאלה זו, אך דבריו אלו סובלים עוד פירוש אחר אשר אין זה מטרת שאלתו, והוא שהשומע יפרש שאלתו כך למה בוצרין בטהרה ומוסקין בטומאה ואין עושים להפך להיות בוצרין בטומאה ומוסקין בטהרה, דכונתו לשאל על שניהם לתת של זה בזה ושל זה בזה, ובאמת הוא לא היתה כונתו כך, אלא שדבריו סובלים גם פירוש זה, ונמצא אינו חכם להיות דייק בלשונו לתפוס שאלתו בלשון ברור שאינו סובל אלא פירוש אחד דוקא. אך זה השני שלא זכר בדבריו טומאה בחד וטהרה בחד, אלא שאל מפני מה בוצרין בטהרה ואין מוסקין בטהרה אין דבריו סובלים שני פירושים אלא רק פירוש אחד. דמוכרח לפרש דבריו שכל שאלתו היא רק על הטהרה למה אין עושים אותה גם במסיקה. ולא אפשר לפרש דבריו ששואל בשתיים לתת של זה בזה ושל זה בזה. ולכן כיון שראה חכמתו דדייק בלשונו למנקט לשון ברור אמר מובטחני שיהיה חכם גדול שמורה הוראות בישראל, כי דבר זה דדייק בלישנא הוא סימן טוב לזה. וכמ"ש בעירוכין בני יאודה דהוה דייק לישנא הוה גלי מסכתא מה שאין כן בני גליל.

ועדיין י"ל במה שאמר בישראל נראה לשון יתרי. ונראה לי בס"ד יש מורה הוראות בבית המדרש ואין זוכה שתתפשט הוראתו לעשות מעשה בקרב כל ישראל על פי הוראתו, אלא הוראתו תשאר עצורה בבית המדרש דאין הלכה כמותו. ויש שזוכה שיקבעו הלכה כמותו לענין מעשה, הנה זה הוראתו יוצאה מבית המדרש ומתפשטת בקרב ישראל דעבדי עובדא כוותיה, ועל זה נאמר [משלי ה' ט"ז] יפוצו מעינותיך חוצה:

12. ספר בניהו בן יהוידע על פסחים דף ג/ב

ברם איכא למידק איך יגיע לזה כפול ולזה כזית מלחם הפנים, והלא צריך לחלקו ביניהם בשוה חלק כחלק. ודוחק לומר זה בעל הזית חטף מאחרים ונשלם חלקו לשיעור זית. ונראה לי בס"ד דאלו השלשה לאו אחד משמר הם, אלא כל אחד מן משמר אחד, ולכן במשמר של זה היו החלקים כולם על שיעור פול ומשמר זה כולם זית. אי נמי לעולם שלשתם משמר אחד והחלקים היו שיעור פול לכך אמר הראשון הגיעני כפול, והשני אמר אני חלקי היה חשוב בעיני כשיעור זית שהוא גדול מפול, והשלישי אמר שהיה נראה בעיני כזנב שהוא קטן מפול:

13. שו"ת חתם סופר חלק א (אורח חיים) סימן קמ

... ב' נתעורר פרמכ"ת נ"י בהא דר"פ טרף בקלפי [יומא ל"ט ע"א] כל כהן שמגיע כפול וכו' יע"ש בתוס' ישנים שדבריהם קצת מגומגמים, גם בזה כבר כתוב אצלינו + בדפנה"ק צויין כאן בסוגריים: לעיל סי' מ"ט, ועי' בליקוטי הערות + דלפע"ד אין מצות עשה מחוייב על האוכל קדשים שיאכל כזית, דא"כ לא היו רשאים לחלק הקדשים לכמה כהנים שיגיע לאחד כפול ואין שום אחד מהם מקיים מ"ע בכל הקדשים, חוץ מפסח שבו מחוייב כל אחד לאכול כזית, אבל שארי קדשים מצות עשה הוא שיהיה זה הלחם הפנים או המנחה והחטאות נאכלים ולא יותירו ממנו ובהצטרפם יחד לאכלו כולו נתקיים מ"ע ואכלו אותם אשר כופר בהם, ומ"מ מי שמגיעו כפול ושבע ממנו או כזית אפילו אינו שבע ממנו הוי ליה אכילה ומצוה חשובה

היה חולק, אבל כשמגיע כפול ואינו אלא סניף למצות עשה +אולי חסר וצ"ל: ואינו שבע ממנו אינו אלא סניף למ"ע+ ע"י צירוף כולם והמצוה יכולה להתקיים ע"י אחרים היו הצנועים מושכים ידיהם, זהו כוונת תוס' ישנים שם לפענ"ד ודברי מג"א סי' נ"ג סקכ"ו צ"ע:

14. משך חכמה ויקרא פרק ו פסוק ט

מצות תאכל במקום קדש. בתורת כהנים (פרשה ב פיסקא יא): לפי שנאמר "יאכלוה", אין לי אלא כולה, מנין אפילו מקצתה? תלמוד לומר "תאכל" - אפילו כלשהו. ... וזה פירוש 'כל שהוא', רצונו לומר כפי הנותר אף אם נאבדו מקצתן. אבל לאכול כל שהוא יתכן דאין זה קיום מצוה עשה, כיון שאינה אכילה. רק דאם היה מגיעו כפול היה אוכל בעירוף שאר קדשים בכזית, וכל הקדשים מצטרפים והיו אוכלין הפול מלחם הפנים עם צירוף שאר קדשים והיה כזית. ויעויין תוספות ישנים ביומא (לט, א). וכמו שכל הפיגולין מצטרפין, כן כל הקדשים מצטרפין למצות אכילת קדשים. ויעויין חתם סופר אורח חיים סימן מט ודו"ק.

15. שערים מצ' בהל'

הגיעני כפול. פרש"י מלחם הפנים לחלקי. ע"י בגמ' יומא (לט.) וכל כהן מגיעו כפול, והצנועין מושכין ידיהן. ויש לדרן בזה כדן חצי שיעור באכילת מצוה, אי דינו כמו חצי שיעור באיסור. ע"י מה שכתבנו שם שיש לחלק בין מצות אכילת קדשים למצות אכילה בשאר מצות. וע"ע מש"כ בשו"ת בית הלוי (ח"א סי' ב-ז) ובמנ"ח (מצוה קב, וקלד). וע"י מש"כ בשמ"ב (ח"ג סי' קט סק"ז) בשם המשל"מ ושאר אחרונים. וע"י בדברינו במס' קידושין (לח. ד"ה אקרו) ובמס' חולין (קלג. ד"ה הצנועין).

16. ספר קובץ שעורים ח"א - מסכת פסחים דף ג/א

(ו) דף ג'. אשכחיהו דנכרי הוא וקטלוהו. אין לפרש משום דכתיב וכל בן נכר לא יאכל בו ובן נח אזהרתו זו היא מיתתו, דהא הלאו הוא על ישראל שלא להאכיל לבן נכר. אלא נראה הטעם משום גזל, דמינויו על הפסח היא ע"י טעות ואכל את שאינו שלו:

17. ספר בניהו בן יהוידע על פסחים דף ג/ב

שם דאנת בנציבין ומצודתך פרוסה בירושלם. נראה לי בס"ד אם אתה בירושלם ומצודתך בנציבין אין זה חידוש ופלא כי זכות ארץ ישראל מסייעה אותך, וכן היא המדה דכתיב [ישעיהו ב' ג'] כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים, אך החידוש והפלא הוא דאת בנציבין חוץ לארץ ומצודתך פרוסה בירושלם דאסתייעא מילתא טובא. ודע שיש קבלה ביד אנשי נציבין אשר ריב"ב קבור אצלם רחוק מעט מהעיר, שפעם אחת באו גוים ולקחו אבנים מן הבנין הבנוי על קברו ונשאום על הגמלים ונסתמו עיניהם של הגמלים, ואומרים דבעבור נס זה קורין אותה הגוים מעא"מי פירוש מסמא על שם המופת הזה. ואנא עבדא בשנת תרכ"ט עליתי לעיר הקודש תובב"ב ובחזרתי לעיר בגדאד באתי על דרך נציבין וזכיתי לנשק אבני הציון שלו ולמדתי שם המאמר הזה דמכילתין. יהי רצון זכותו יגן בעדינו ובעד כל ישראל אמן כן יהי רצון:

18. ספר בניהו בן יהוידע על פסחים דף ג/ב

שם א"ל צא ובשר להמורים. קשה וכי השעורים הם קללה בעולם, והלא גם בהם יש צורך לבני אדם כי בני אדם צריכין לבהמות והם צריכין לשעורים, ויש בני אדם שאוכלים פת שעורים, ואמאי הקפידו על בשורה שבשרם בשעורים, והלא מצינו שהכתוב שבה את ארץ ישראל בשבעת המינים שבכללם השעורים דכתיב [דברים ח' ח'] ארץ חטה ושעורה, אטו יאמרו חס ושלום לפסוק צא ובשר לסוסים. ונראה לי בס"ד כי רצו שבראותו החיטים של אותה שנה אינם יפות יפתח פיו לטובה להזכיר שם יפות על החיטים, דאולי יתן השם יתברך ברכה באותו המועט להספיק במקום מרובה, כמו שמצינו שפתח אברהם אבינו ע"ה פיו לטובה על יצחק וחזר לשלום [מועד קטן י"ח ע"א], ולכן היה יותר נכון שיאמר אשתקד נעשו חטים יפות דעל כל פנים זוכר שם יפות על החיטים, והם היו מבינים מדבריו על חיטים דאותה שנה איך הם, ונח להם בלשון זה שפותח פיו לטובה על שם חיטים. ודע דהא דקאמר הש"ס הוה ליה למימר אשתקד לאו דוקא אשתקד אלא הכונה על איזה שנה שעברה שנעשו בה חיטים יפות כדי שלא יוציא שקר מפיו, וכן מה שאמר עדשים לאו דוקא עדשים, אלא הכונה שיתפוס איזה מין ממיני מאכל שנעשה יפה באמת:

והנה שמעתי להקבות בשם הגאון געל באגת אריה על תי' הראב"ן שנתו בני שאין לו קרקע פטור מלעשות אה ספסח א"כ קשה איך עשו פסח במדבר כלה לא היה להם קרקע וא"ל דא"י מוחזקת היא אכתי קשה למ"ד במס' סוכה פ"ג דהטמאים היו מיהאל ואללפן . הלא סמך פטורין מפסח לגמרי כיון דהיו לויס ולא נטלו חלק בארץ ולמה עשו פ"ג ולכאורה ענה בדעתו דהאי תנא דס"ל מו"א היו ס"ל דפסח מדבר נעשה עפ"י הדיבור כתי' הסו' בזכרנו וע"פ הדיבור באני ומש"ס שאלו לעשות הפסח כיון דגם כל יב"א היו פטורין דמושבנה לא"י משמע ואפ"ל הכי הוה הדיבור לעשותו וזכרנו שגם הם יעשו אב"ל ז"א דה"ר ר"ע הוא דהמר מי"א היו ואיבו גוביה ס"ל מוקבות בכ"מ ש"חם יושבין משמע . מיכו לפמ"ל דל"ל דריב"ב ס"ל נשים בראשון רשות י"ל דר"ע ס"ל כנאן דהמר נשים בראשון חובה וממילא ליכא למילף דמי שאין לו קרקע פטור מפסח מראיה די"ל הוה חזין דנשים חייבין בכמה אעפ"י שפטורין מראיה והוה כמו פירכא כקושי' סמ"ל :

אמ"ס אין אני רואה כלל מקום לקושי' כנ"ל דמשנה ערוכה היא ב"מ מ"ג פ"ה משנה י"ד דר' יוחי ס"ל דלויס יכולין לומר על האדמה אבר נחה לי כיון דיש להם ערי מגרש ע"ש וי"ל דר"ע סובר כותיה דר' יוחי ותי' דר"י באמת י"ל דס"ל כאיך הנאוי בסוכה דפליגי על ר"ע וזכו פשוט : ודע לפמ"ם לפיל בכוונת חי' ב' של כהנים דריב"ב ס"ל מוקבות לא"י משמע איכא לאקשו' דרך פלמול . דלקמן ד"ו ע"ב פליגי ת"ק ורב"ג דת"ק ס"ל שו"ד שלשים יום קודם פסח ורב"ג ס"ל שתי שבתות וילוף לה מפסח מדבר יע"ש והקשה שם כפ"י לת"ק למה לא הקדים הקב"ה גבי פסח מדבר ג"כ שלשים יום מקודם . ותי' דכבר היו יודעין מן אשחזק לכיות שו"ד שלשים יום ולקמן ר"פ א"ד שדיתי נרגא בה' זה ע"ש והוכיח מזה דת"ק דרשב"ג ס"ל דפסח מדבר נעשה עפ"י כדן דא"א דס"ל דהיה עפ"י הדיבור אי"כ לא היו יודעים יב"א כלל להיות שו"ד שלשים יום מקודם אחר דלא היו מליים לעשות פסח כל עיקר והדק"ל ס"ל לקב"ה להקדים שלשים יום בפ"מ אטכ"ל דת"ק ס"ל דעפ"י כדן נעשה פסח מדבר דמוקבות בכ"מ שאחם אשנים משמע ע"ש ובמכילתין דכ"א ע"ב אי' ריב"ב חומר כותה וכל מיני כותה אסור למכור שלשים יום קודם פסח ופרש"י מכוס דשו"ד שלשים יום קודם פסח ע"ש והנהא הקשה ריב"ב אדריב"ב דמסכת משמע דס"ל מוקבות לא"י משמע ופסח מדבר נעשה עפ"י הדיבור ותקשה לדידיה אמאי לא הקדים הקב"ה ליות פסח מדבר שלשים יום כנ"ל אחר דריב"ב גופיה ס"ל דשו"ד שלשים יום ומוכח מזה להחזיק שיטת כר"ן שכתבתי בחידושי פוסקים כהכ"ט ובלה"ה לק"מ קושיה פ"י סנ"ל יעש"ה ודוק . ועין לקמן ד"ע ע"ב ברש"י דישב לו בדרוס וכו' :

בדין חיוב עליה לרגל למי שאין לו קרקע

משה שווערד

יש חיוב לעלות לרגל כמבואר בספר המצות להרמב"ם (מצות עשה - מצוה נב): "היא שצונו לעלות לרגל למקדש שלש פעמים בשנה והוא אמרו ית' שלש רגלים תחוג לי בשנה." בגמרא פסחים יש מ"ד דמי שאין לו קרקע פטור מעליה לרגל. אבל לדעת הרמב"ם הוא חייב. באנו לברר מדוע הרמב"ם חולק על גמרא זו. וגם לחקר לאלו שסוברים יש פטור זו, מה הדין במי שאין לו קרקע בארץ ישראל אך יש לו קרקע בחו"ל. וגם לדון אם יש מקום לומר שיש ב' מחייבים בנוגע למצות עליה לרגל (החיוב לעלות לרגל והחיוב של ראיית פנים בעזרה) שיש בהם דינים שונים.

ר' יהודה בן בתירא-שלא עלה לרגל

בפסחים (ג:) איתא:

ההוא ארמאה דהוה סליק ואכיל פסחים בירושלים אמר כתיב כל בן נכר לא יאכל בו כל ערל לא יאכל בו ואנא הא קאכילנא משופרי שופרי אמרי ליה רבי יהודה בן בתירא מי קא ספו לך מאליה אמר ליה לא כי סלקת להתם אימא להו ספי מאליה כי סליק אמר להו מאליה ספו לי אמרו ליה מאן אמר לך הכי אמר להו רבי יהודה בן בתירא אמרו מאי האי דקמן בדקו בתריה ואשכחוהו דארמאה הוא וקטלוהו. שלחו ליה לרבי יהודה בן בתירא שלם לך ר' יהודה בן בתירא דאת בנציבין ומצודתך פרוסה בירושלים.

כלומר, שהיה גוי אחד שהיה בא לירושלים כל שנה ושנה לאכול את הקרבן פסח, והיה מתגאה על כך לפני רבי יהודה בן בתירא שאע"פ שגוי אסור לאכול את הקרבן פסח הרי נותנים לו חלק טוב מן הקרבן. רבי יהודה בן בתירא היה רוצה שלא יתנו לו לשנה הבאה, ולכן אמר לו שלשנה הבאה תשאל לאכול מן האליה, שהוא החלק המשובח ביותר של הבהמה. רבי יהודה בן בתירא ידע שאין האליה נאכלת אלא קרב לגבוה, ולכן כשישאל לאכול את האליה יבדקו אותו וימצאו שהוא גוי. וכך היה, שהגוי הזה שאל לאכול מן האליה, ובדקו בו ומצאו שהוא גוי והרגוהו.¹ ושלחו לרבי יהודה בן בתירא על הטוב שעשה שאע"פ שהיה בעיר נציבין, המצודה שלו פרוסה בירושלים.

התוס' הקשו ממה שמבואר ממעשה זה שרבי יהודה בן בתירא לא היה עולה לירושלים, ולמה לא עלה, הלוא לכאורה הוא חייב במצות עליה לרגל. וכתבו (שם ד"ה האליה) "ורבי יהודה בן בתירא שלא עלה לרגל י"ל שלא היה לו קרקע או זקן היה שאינו יכול להלך ברגליו דפטור מפסח כמו מראה א"נ נציבין ח"ל היא." ותוס' תרצו: א' שלא היה לו קרקע, ומי שאין לו קרקע פטור ממצות עליה לרגל. ב' שהיה זקן ולא היה יכול לעלות. ג' שהיה דר בחו"ל ומי שהוא דר בחו"ל פטור ממצות עליה לרגל.

ועיין במשנה למלך (הל' קרבן פסח א:א) שלא היה ניחא ליה בתירוץ של התוס', והקשה על דברי התוס' "ולא ידעתי הא היכא רמיזא דהני פטורי מפסח ובגמרא לא פטרו זקן מפסח אלא כשאינו יכול לאכול כזית." כלומר, שאף לפי דבריהם, אין תירוץ אלו מתרצים אלא למה היה פטור ממצות עליה לרגל. אבל לא מצינו פטורים אלו לגבי מצות קרבן פסח. וא"כ היה לרבי יהודה בן בתירא חיוב נפרד לעלות לירושלים כדי לקיים מצות קרבן פסח, ולמה לא היה בא רבי יהודה בן בתירא לירושלים כדי

¹ האחרונים הקשו, למה הרגו אותו במה שהיה אוכל את הקרבן פסח. הלוא גוי שאוכל קדשים אינו חייב מיתה. ועיין בפרדס יוסף (שמות לד:כד) שכתב שהרגוהו משום ש"עשה להם רעה בעלותו לרגל." עוד תירץ שמה שכתוב בגמ' שבדקו אותו היינו שבדקו במעשיו ומצאו שבאמת היה חייב מיתה מטעמים אחרים. והמנחת חינוך (יד) תירץ שגוי שאכל קרבן פסח, מפני שהוא ממון גבוה הרי הוא גוזל את הקדשים ועכו"ם חייב מיתה על הגזל. ובקובץ שיעורים (שם) תירץ שמכיון שמינהו על קרבן פסח בטעות נמצא שאכל את שאינו שלו והרי הוא חייב מיתה משום גזל. והנצי"ב (מרומי שדה שם) תירץ שלא היה נהרג ע"י ב"ד אלא פרחי כהונה הרגו אותו משום "מעלת העזרה", שנכנס לעזרה בטומאת גוי, וכמו שמצינו במש' (סנהדרין פא:): "כהן ששמש בטומאה אין אחיו הכהנים מביאין אותו לב"ד אלא פרחי כהונה מוציאין אותו חוץ לעזרה ומפציעין את מוחו."

לקיים מצות קרבן פסח. וסיים המשנה למלך "סוף דבר שדברי התוס' מתחלתם עד סופם צריכים אצלי תלמוד."²

והצל"ח (פסחים שם) תירץ קושיית המשנה למלך, שודאי כל קושיית התוס' היתה רק לגבי מצות עליה לרגל, שרבי יהודה בן בתירא היה באמת פטור ממצות קרבן פסח, או מפני שהיה טמא או מפני שהיה בדרך רחוקה. והיה קשה להתוס' שאעפ"כ היה לו לעלות לרגל משום מצות עליה לרגל, ועל זה היו מתרצים ג' תירוצים אלו. ובאמת עיין בפסקי התוס' (פסחים אות ט) שכתבו "אין לו קרקע או זקן או בח"ל פטור מראיה." הרי שכל השאלה היתה רק לגבי עליה לרגל, ולא לגבי קרבן פסח.

הפטור למי שאין לו קרקע

לכן לפי התוס' יש ג' טעמים למה לא היה רבי יהודה בן בתירא עולה לרגל, ואחד מהם הוא שלא היה לו קרקע. ודעה זו מבוססת על דעת רבי אמי (פסחים ח:): דאיתא "א"ר אמי כל אדם שיש לו קרקע עולה לרגל ושאינו לו קרקע אין עולה לרגל."³

אולם עיין במש' (חגיגה ב.) דתנן "הכל חייבין בראייה חוץ מחרש שוטה וקטן וטומטום ואנדרוגינוס ונשים ועבדים שאינם משוחררים החיגר והסומא והחולה והזקן ומי שאינו יכול לעלות ברגליו." הרי שהמש' הביאה כל הפטורים מעליה לרגל, ולא הביאה מי שאין לו קרקע בתוך אלו הפטורים. ולפי רבי אמי יש להקשות למה לא מוזכר הפטור של אין לו קרקע במשנה. והתוס' (חגיגה שם ד"ה חוץ) כבר עמדו בזה ותרצו תנא ושייר. יש דברים שהמש' הזכירה ויש דברים שהמשנה לא הזכירה. המשנה רק הזכירה דברים שהם פסול בגוף כגון טומטום ואנדרוגינוס וכדו'. אבל פסולים שהם מחמת דבר אחר כגון מי שאין לו קרקע, לא הוזכרו במש'.⁴

ועיין בירושלמי (פאה יז:): דאיתא "רבי יוסי בשם ריב"ל מי שאין לו קרקע פטור מן הראייה שנאמר ולא יחמוד איש את ארצו." וגם רבי יוחנן התם סובר שמי שאין לו קרקע פטור מן הראייה.

השמטת הרמב"ם את הפטור למי שאין לו קרקע

אמנם, הרמב"ם (הל' חגיגה פרק ב) לא הביא הפטור של מי שאין לו קרקע בתוך אלו שפטורים מעליה לרגל. והמשנה למלך (שם) כתב "לא ידעתי למה השמיט רבינו דין זה. ואי משום דבפ"ק דחגיגה תנן הכל חייבין בראיה חוץ מחרש שוטה וקטן ולא תנו להא דמי שאין לו קרקע זה לא קשה וכמו שכתב התוס' שם ... וכן מוכח ממ"ש בפ"ק דפסחים ... ודברי רבינו צריכים לתלמוד."

ושיטת הרמב"ם אינה שיטת יחיד. המאירי (פסחים ח:): כתב "כל אדם חייב לעלות לרגל בין שיש לו קרקע בין שאין לו קרקע." ובחגיגה (ב.) כתב "ובראשון של פסחים אמרו כל מי שאין לו קרקע אינו עולה לרגל אלא שרוב פוסקים לא הביאוה." נמצא שהמאירי כתב בפירוש שמי שאין לו קרקע חייב בעליה לרגל. אך יש לעיין, למה באמת לא קיי"ל כרבי אמי וכרבי יוחנן וכריב"ל.

תירוצי האחרונים בדעת הרמב"ם

מחלוקת תנאים

יש כמה תירוצים באחרונים ליישב שיטת הרמב"ם.⁵ הקהילות יעקב (מובא בהאסיפת זקנים למס' פסחים שם) הביא המש' בפאה (ג:ז) דתנן "ר"ע אומר קרקע כל שהוא חייבת בפאה ובבכורים ולכתוב עליו פרוזבול ולקנות עמה נכסים שאין להם אחריות." הרי שהמש' מנאה כמה דברים שבעינן שיהיה לו קרקע, ולא הוזכר בתוך אלו שקרקע כל שהוא מחייב עליה לרגל. וגם מהמש' דחגיגה שלא

² ועיין עוד בשו"ת שאילת יעב"ץ (א:קכז) ובספר אור חדש (פסחים שם) מש"כ בזה.

³ עיין בשערים מצויינים בהלכה (יבמות סג.) שכתב שדוקא מי שיש לו קרקע חייב בעליה לרגל לדעה זו ולא מי ששוכר קרקע.

⁴ ועיין בערוך השלחן העתיד (הל' חגיגה קצח:טז) שדן למה הרמב"ם השמיט הפטורים שהזכירו התוס' בכלל אלו שתנא ושייר. וכתב בדעת הרמב"ם "והרמב"ם ס"ל דאי הוה ס"ל לתנא דמשנה דאלו פטורים לא הו"ל לחסרן שהרי יש בהם רבותא יותר מכל אלו שחשב שהחסרון בגופן ואלו החסרון במלאכתן ויכולים לנקות עצמן אלא וודאי דלא ס"ל כן."

⁵ עיין עוד בשו"ת חת"ס (או"ח קכד) ובאור שמח (הל' חגיגה ב:ב) ובספר גן שושנים (להגר"מ גנק ח"א ס' נה) שגם דנו בשיטת הרמב"ם בזה.

הזכירה הפטור של אין לו קרקע, משמע שלא ס"ל שיש פטור של אין לו קרקע.⁶ ומזה משמע שהיו תנאים הסבורים שמי שאין לו קרקע עדיין חייב בעליה לרגל. אך א"כ יש להקשות איך היו כמה אמוראים סבורים שמי שאין לו קרקע פטור מעליה לרגל. וצ"ל לדעת הקהילות יעקב שזו היתה מחל' התנאים, ואמוראים אלו סתמו כאידך תנאי שהיו סבורים שמי שאין לו קרקע פטור מעליה לרגל. אך הרמב"ם פסק כאלו התנאים הסבורים שמי שאין לו קרקע חייב בעליה לרגל.

יש לכל אחד ואחד ד' אמות בארץ ישראל

התורה תמימה (שמות לד:לה) תירץ בעד הרמב"ם שהוא סובר שיש לכל אחד ואחד ד' אמות בארץ ישראל ולכן לא שייך הפטור של מי שאין לו קרקע.⁷ ועיין בפרדס יוסף (שמות לד:כד) שכתב כעין זה והעיר שהטעם ששונה פטור של מי שאין לו קרקע לגבי עליה לרגל משאר פטורים של מי שאין לו קרקע הוא משום דבעלמא, כדי להיות פטור משום שאין לא קרקע, צריך שלא יהיה לו חלק קרקע חשוב. (דהיינו, אם יש לו קרקע, רק הוא חלק קטן, הרי הוא נחשב למי שאין לו קרקע.) ולכן בעלמא לא מהני מה שכל אחד יש לו ד' אמות לפוטרו מהמצות שבעינן קרקע, דבעינן חלק חשוב יותר מזה. אבל לגבי הפטור של אין לו קרקע לגבי עליה לרגל, בעינן שלא יהיה לו קרקע כלל. ולכן כיון שיש לו ד' אמות בא"י לא שייך הפטור של אין לו קרקע.⁸

לא יחמוד איש את ארצך-ששלוחי מצוה אינן ניזוקין

הצל"ח (פסחים ח: ובנדוע ביהודה תנינא או"ח ס' צד) יישב דעת הרמב"ם באופן אחר. עיין בפסחים (ח:): דאיתא שם:

איתמר א"ר אלעזר שלוחי מצוה אינן ניזוקין לא בהליכתן ולא בחזירתן כמאן כי האי תנא דתניא איסי בן יהודה אומר כלפי שאמרה תורה ולא יחמוד איש את ארצך מלמד שתהא פרתך רועה באפר ואין חיה מזיקתה תרנגולתך מנקרת באשפה ואין חולדה מזיקתה והלא דברים ק"ו ומה אלו שזרכן לזוק אינן ניזוקין בני אדם שאין דרכן לזוק על אחת כמה וכמה ואין לי אלא בהליכה בחזרה מנין תלמוד לומר ופנית בבקר והלכת לאהליך מלמד שתלך ותמצא אהלך בשלום וכי מאחר דאפילו בחזירה בהליכה למה לי לכדר' אמי דא"ר אמי כל אדם שיש לו קרקע עולה לרגל ושאיין לו קרקע אין עולה לרגל.

כלומר, שלרב אלעזר הסובר ששלוחי מצוה אינן ניזוקין אפילו בחזירתן, הפסוק של לא יחמוד איש את ארצך אינו מלמד שלא יהיה לו נזק בהליכתו לרגל, שהרי אם בחזירתו אינו ניזוק, כ"ש בהליכתו. וא"כ מהפסוק לא יחמוד יש ללמוד שמי שאין לו קרקע פטור מעליה לרגל. אבל בגמ' שם מובאת שרב סובר ששלוחי מצוה ניזוקין בחזירתן. א"כ בעינן הפסוק של לא יחמוד כדי ללמוד ששלוחי מצוה אינן ניזוקין בהליכתן. ולכן אי אפשר לדרוש ממנה שמי שאין לו קרקע פטור מעליה לרגל. ומפני שדברי רבי אמי תלויים במחל' בין רב ורב אלעזר, הרמב"ם פסק כרב, וע"כ רב (וגם הרמב"ם) סובר שמי שאין לו קרקע חייב בעליה לרגל.⁹

⁶ עיין מש"כ בהערה 4.

⁷ עיין בדברי אליהו להגר"א (הוספות עמ' קצב) שהקשה על דברי התוס' שכתבו שריב"ב לא עלה לרגל משום שאין לו קרקע, הלא התוס' עצמם (ב"ב מד: ד"ה דלא) כתבו שאין לך אדם שאין לו קרקע ד' אמות בארץ ישראל. א"כ גם לריב"ב היה לו קרקע בא"י ואיך פטור מעליה לרגל. ותירץ שריב"ב (סנהדרין צב.) אמר שהוא היה מבני בניהם של המתים שהחיו יחזקאל מבני אפרים שמהרו את הקץ ויצאו ממצרים קודם יציאת מצרים. "וזאת ידוע שלא נטלו חלק בארץ רק אלו שיצאו ממצרים בזמן שיצאו כלם בימי מרע"ה, וא"כ ריב"ב שהוא היה מבני בניהם של בני אפרים לא היה לו חלק בארץ." ולכן ניחא דברי התוס' שכתבו שריב"ב היה פטור לפי שלא היה לו קרקע משום שלא ירש ד' אמות בתוך ארץ ישראל כשאר בני ישראל. ולפ"ז אדם בעלמא שאינו מבני אפרים אלו, חייב בעליה לרגל משום שיש לו קרקע ד' אמות בארץ ישראל.

⁸ עיין בשאילת יעב"ץ (א:קכז) שכתב שבזמן שהיובל נוהג חייב לעלות לרגל אע"פ שאין לו קרקע מכיון שכל קרקע חוזרת למשפחתה בשעת היובל, נמצא שכל אחד ואחד נחשב כאילו יש לו קרקע. ואף שאפשר לומר שרבי אמי מיייר רק בזמן שאין היובל נוהג, אין זה מספיק ליישב השמטת הרמב"ם, שהרמב"ם לא הזכיר שום חילוק בין בזמן שהיובל נוהג ובין זמן שאין היובל נוהג.

⁹ עיין בפרדס יוסף (שם) שהקשה על הצל"ח שמה בכך שרב חולק על רבי אמי, הלא ריב"ב גם ס"ל שמי שאין לו קרקע פטור מעליה לרגל, ומכיון שקיי"ל כריב"ל נגד רבי יוחנן, וקיי"ל כרבי יוחנן נגד רב, כ"ש שקיי"ל כריב"ל נגד רב. נראה דכוונתו לומר שמכיון שגם ריב"ל וגם רבי יוחנן ס"ל שמי שאין לו קרקע פטור מעליה לרגל, א"כ אין שום סברא בעולם לפסוק כרב נגדם.

ועל דרך זה, הספר שלמי חגיגה הביא תירוץ אחר לדעת הרמב"ם. הרמב"ם (הל' ביכורים ג:יד) כתב "הבכורים טעונים לינה כיצד הביא בכוריו למקדש וקרא והקריב שלמיו לא יצא באותו היום מירושלים לחזור למקומו אלא ילין שם ויחזור למחר לעירו שנאמר ופנית בבקר והלכת לאהליך כל פונות שאתה פונה מן המקדש לכשתבוא לו לא יהיה אלא בבקר". ומבואר מדברי הרמב"ם שהפסוק של "ופנית בבקר" נצרכא ללמד הדין של לינה בבכורים. ומכיון שכן, בעינן הפסוק של "לא יחמוד את ארצך" כדי ללמד ששלוחי מצוה אינן ניזוקין, ושוב אין מקור לדין של רבי אמי.¹⁰

ראיות מהטורי אבן לשיטת הרמב"ם

הטורי אבן (חגיגה ג: ד"ה כדי, ובזה) הביא ראייה לשיטת הרמב"ם שיש אלו שחולקים על רבי אמי. בתורה (דברים לא:יב) כתיב "הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך". ומבואר שגר חייב בהקהל. ובגמ' (חגיגה ג.) מובאת היקש מראייה להקהל שכל שחייב בראייה חייב בהקהל. וכתב הטורי אבן שלפי רבי אמי שכל מי שאין לו קרקע פטור מעליה לרגל, ה"ה שהוא פטור מן ההקהל. ואם באמת מי שאין לו קרקע פטור מן ההקהל, היאך כתוב בתורה שגר חייב בהקהל, הלא אין לו קרקע. אלא ודאי שיש מקום לומר שליתא לדינא דרבי אמי, דאל"ה לא משכחת גר שיהיה חייב בהקהל.¹¹

ויש קושיא מפורסמת מהטורי אבן, שאחרים השתמשו כראיה להרמב"ם. במשנה (חגיגה ב.) מבואר שעבדים שאינם משוחררים פטורים מעליה לרגל. והקשה הטורי אבן למה המשנה הזכירה רק עבד שאינו משוחרר, הלא אפילו עבדים משוחררים פטורים שהרי אין להם קרקע שאינו חוזרת ביובל.¹² וכתב הטורי אבן שלגבי העבד משוחרר יש לתרץ שמירי שנשא אשה ישראלית שירשה קרקע מאביה והיא מתה למ"ד ירושת הבעל דאורייתא. אך הקשה הטורי אבן שבגמ' (חגיגה ד.) איתא שהקרא "אל פני האדון ה'" הוא למעוטי חצי עבד וחצי בן חורין מעליה לרגל. והטורי אבן הקשה למה לי קרא, הלא לחצי עבד חצי בן חורין אין לו קרקע, ואינו מועיל התירוץ שתירץ לגבי עבד משוחרר, שהרי החצי עבד חצי בן חורין אינו יכול לישא אשה. וא"כ למה אין חצי עבד חצי בן חורין פטור משום שאין לו קרקע, ולמה צריכים אנו להמיעוט מקרא.

והערוך השלחן העתיד (הל' חגיגה קצח:טז) כתב שזה באמת ראייה לדברי הרמב"ם שיש אלו שחולקים על רבי אמי, ולכן בעינן דרשה למעוטי עבד וחצי עבד חצי בן חורין. ובזה מתורץ למה הרמב"ם השמיט דין מי שאין לו קרקע.

תירוצים אחרים לקושיית הטורי אבן

הטורי אבן תירץ קושייתו דבעינן קרא לפטור חצי עבד חצי בן חורין להיכא שאין היובל נוהג. היכא שאין היובל נוהג אפשר לעבד משוחרר או לחצי עבד חצי בן חורין לקנות קרקע. וע"כ צריך קרא אחרת למעטו מחיוב עליה לרגל. אך עיין בשאלת יעב"ץ (א:קכז) שכתב שבזמן שהיובל נוהג, אף מי שאין לו קרקע חייב בעליה לרגל, שהרי ביובל יחזרו כל השדות ויהיה קרקע לכל אחד ואחד, אז נחשב כיש לו קרקע אפילו כשאין לו קרקע במציאות. וגם רבי אמי היה סבור שאין הפטור של אין לו קרקע שייך בזמן שהיובל נוהג. רב אמי לא היה אומר שפטור מלעלות לרגל אלא בזמן שאין היובל נוהג שאפשר לאדם שלא יהיה לו קרקע. וא"כ ודאי שא"צ קרא היכא שאין היובל נוהג.

קרקע בחו"ל

¹⁰ עיין בספר אור חדש (פסחים שם) שדחה ראייה זו, שהרי אפשר ללמוד מהפסוק ופנית בבקר שני דינים. "והלכת" מלמד את הדין של לינה, "אהלך" מלמד את הדין של שלוחי מצוה אינן ניזוקין.

¹¹ וכתב הטורי אבן שלרבי אמי צ"ל גר חייב רק כשיש לו קרקע, וכגון מי שנשא אשה ישראלית ומתה למ"ד ירושת בעל דאורייתא, או שסובר קנין פירות כקנין הגוף והוא קנה קרקע לאחר שנתגייר.

¹² היינו לריש לקיש (קדושין ט.) הסובר שעבד משוחרר מביא ביכורים ואינו קורא כיון שאפילו קנה קרקע הרי קרקע זו חוזרת ביובל וקנין פירות לאו כקנין הגוף. ולכן אינו קורא משום שאין לו קרקע שאינה חוזרת ביובל. וא"כ ה"ה הכא שעבד משוחרר שאין לו קרקע, אינו חייב בעליה לרגל. וכל זה דוקא לשיטת הטו"א שמצריך שיהיה לו קרקע בארץ ישראל דוקא ואי אפשר לו להיות חייב במה שיש לו קרקע בחו"ל.

והנה, כל דברי הטורי אבן מבוססים על מה שכתב שלרבי אמי אינו חייב בעליה לרגל אא"כ יש לו קרקע בא"י "דסתמא דמילתא על קרקע דא"י קפיד רחמנא." ¹³ לכן בזמן שהיובל נוהג אי אפשר לחצי עבד חצי בן חורין לקנות קנין גמור בקרקע ארץ ישראל. אמנם היעב"ץ כתב שהקרקע אין צריך להיות דוקא בארץ ישראל וכמו דכתיב "לא יחמוד איש את ארצו" שמשמע שאפילו אם יש לו קרקע בחו"ל חייב. ¹⁴ לכן אפילו בזמן שהיובל נוהג אפשר לומר שיש לו קרקע בחו"ל ולכן בעיני קרא אחרת למעטו מעליה לרגל. ¹⁵

החוב לעלות לרגל והחוב של ראיית פנים בעזרה

והנצי"ב (מרומי שדה ריש חגיגה) והשפת אמת (ריש חגיגה) תרצו קושיית הטורי אבן באופן אחר. שניהם חדשו יסוד שיש ב' מחייבים בנוגע למצות עליה לרגל. הא' הוא החוב לעלות לירושלים. הב' הוא חוב ראיית פנים בעזרה. כל הפטורים שבמש"ב בחגיגה הם פטורים משניהם, היינו שאין חייב לעלות, ואפילו אם עלה (או שנמצא בירושלים מטעם אחר) אינו חייב להתראות פניו בעזרה. אמנם, הפטור של מי שאין לו קרקע אינו פטור ממצות ראיית פנים בעזרה אלא פטור מעליה לרגל. שאם אין לו קרקע אינו חייב לעלות לרגל. אבל אם כבר עלה, אע"פ שלא היה חייב לעלות, הרי הוא חייב במצות ראיית פנים בעזרה. לכן בעיני קרא לעבד שאינו משוחרר, וחצי עבד חצי בן חורין שפטורים מעליה לרגל אע"פ שאין להם קרקע. שהפטור של אין לו קרקע אינו פוטרתם אלא ממצות עליה לרגל. אבל אם כבר עלו הרי הם חייבים במצות ראיית פנים בעזרה. לכן בעיני קרא לפוטרים אפילו ממצות ראיית פנים בעזרה. ¹⁶

והנצי"ב הסביר שמצות ראיית פנים בעזרה דומה למצות תרומות ומעשרות. אם יש לאדם טבל הרי הוא חייב לתרום. אבל אם אין לו טבל, אינו חייב במצות תרומות ומעשרות. לכן, מי שלא עלה לירושלים, כגון מי שאין לו קרקע שפטור מלעלות לרגל, הרי הוא פטור ממצות ראיית פנים בעזרה ג"כ. אך הוסיף הנצי"ב שמי שאין לו קרקע, אע"פ שאין לו חוב לעלות מ"מ מצוה לעלות, ולא משום מצות עליה לרגל, אלא מצוה עושה כדי להתחייב במצות ראיית פנים בעזרה. ¹⁷

ועיין בטורי אבן (ו.) שהקשה לרבי אמי, שמצינו (שם) שקטן חייב בראיית פנים, אע"פ שאין לו קרקע, וא"כ מוכח שלא בעיני קרקע, עיי"ש מה שתירץ בזה. והנצי"ב (שם) כתב שלפי דבריו לא קשיא, שהרי אין פטור של אין לו קרקע לגבי החוב של ראיית פנים בעזרה, ומי שאין לו קרקע רק פטור מעליה לרגל. הגמ' לא היה דנה בחיוב קטן במצות עליה לרגל, אלא בחיוב קטן במצות ראיית פנים בעזרה, ולכן לא שייך לומר שפטור משום שאין לו קרקע.

ויש להביא סמך לדברי השפת אמת והנצי"ב מהספר החינוך שכתב במצוה פ"ט לגבי מצות חגיגה בירושלים "לחוג ברגלים והוא שנצטוונו לעלות לרגל למקדש שלש פעמים בשנה והן סמוך לפסח ... ומענין החגיגה הוא שנעלה שם קרבן." ובמצוה תפ"ט כתב "מצוה להראות." הרי שלבד שמנה אותן

¹³ אחד מתירוצי התוס' פסחים (ג:) למה רבי יהודה בן בתירא לא עלה לרגל היה משום שהיה מחו"ל. ויש לעיין בסברתם האם בני חו"ל באמת פטורים מלעלות לרגל. והמשנה למלך (הל' קרבן פסח א:א) כבר השיג על התוס' וכתב "אף במצות ראייה לא ראיתי שיפטרו למי בחו"ל."

¹⁴ לפי רבי אמי שמי שאין לו קרקע פטור מלעלות לרגל, יוצא שכהנים ולוים שאין להם קרקע פטורים מלעלות לרגל. והאחרונים הקשו שלא מצינו בשום מקום שכהנים ולוים פטורים מעליה לרגל. והפרדס יוסף (שם) והדבר שמואל (פסחים) תרצו שמכיון שיש להם ערי מקלט וערי מגרש סגי בהכי כדי להתחייב בעליה לרגל. ועוד תירץ הפרדס יוסף שאפשר לכהן או לוי להיות לו חלק בקרקע ע"י ירושה מאמו או מאשתו. ולפי השאלת יעב"ץ שאם יש לו קרקע בחו"ל הרי הוא חייב, יש אפשרות לכהנים ולוים להיות חייבים ע"י קניית קרקע בחו"ל.

¹⁵ וליעב"ץ עצמו בלא"ה אין הדין של רבי אמי נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג.

¹⁶ השפת אמת כתב שהטעם שיש ב' חייבים בזה הוא משום שיש שני פסוקים. הפסוק של "לא יחמד איש את ארצו בעלתו" (שמות לד:כד) שהוא מקור לדין דרבי אמי, מורה רק על "בעלתו" היינו שמי שיש לו קרקע חייב לעלות, ומי שאין לו קרקע אינו חייב לעלות. אבל יש פסוק אחר "יראה כל זכורך" (שם פסוק כג) שמורה שכל אדם שהוא נמצא בירושלים חייב להתראות פנים בעזרה.

¹⁷ עיין בשאלת יעב"ץ שם שכתב שאע"פ שמי שאין לו קרקע פטור מלעלות לרגל, רשות מיהא איכא לעלות לרגל.

לשתי מצות נפרדות,¹⁸ א' המצוה לעלות וב' המצוה להראות, הוא גדר הדין שונה ג"כ. המצוה לעלות הוא סמוך לרגל. משא"כ המצוה להראות הוא ברגל דוקא.¹⁹

טעם לפטור מי שאין לו קרקע מעליה לרגל

ועדיין יש לעיין, למה התורה פטרה מי שאין לו קרקע מעליה לרגל. ויש להסביר דין זה ע"פ הנצי"ב (העמק דבר שמות כג:ז) על הפסוק "שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך אל פני האדן ה'" שכתב: לא נזכר כנוי על הקב"ה בשם אדון זולת כאן ובפ' תשא ג"כ בפרשת מועדות והוא משום שהזהיר הכתוב לילך ליראות בעזרה וא"כ ההכרח לעזוב את ביתו וכל אשר לו ולילך ליראות והוא דבר קשה ומופלג על כן אמרה רחמנא שההכרח הוא לכך שהרי הקב"ה אדון לארץ ובברכתו ברגלים שהמה ר"ה כל רגל למיוחד לו תלוי כל הישיבה בא"י ע"כ נצרכים אז לברכה.

כלומר, שקשה למה כתוב בתורה לשון "אדון" לכנות את ה' דוקא במצות עליה לרגל ובפרשת המועדות. ותירץ הנצי"ב שמכיון שעליה לרגל הוא דבר קשה מאד לעזוב את ביתו ואת קרקעו כדי לעלות לרגל, הזכיר הלשון אדון שהוא מורה שהקב"ה אדון על הקרקע, והכל תלוי בו. לכן בכל רגל, שיש לכל אחד מהרגלים צורך מיוחד בברכתו על הקרקע, עולים לרגל כדי לקבל ברכתו.

ולפ"ז יש לומר שמכיון שהענין של הרגלים ועליה לרגל קשור לברכת ה' לארץ ישראל, וגם כאשר הוא עוזב את ביתו ועולה הוא צריך להאמין שהקב"ה הוא האדון על כל הארץ ושהכל תלוי על השגחתו יתברך, לא חייבה התורה את מי שאין לו קרקע לעלות לרגל, שהרי אינו מרגיש השגחת הקב"ה על הקרקע כ"כ כמו מי שיש לו קרקע.

סיכום

מכל הנ"ל מבואר שיש מחל' אם מי שאין לו קרקע פטור מעליה לרגל. לדעת התוס' הרי הוא פטור, אבל לדעת הרמב"ם הוא חייב. ונחלקו האחרונים (בדעת התוס' שפסקו כרבי אמי) במי שאין לו קרקע בארץ ישראל אך יש לו קרקע בחו"ל אם הוא חייב. לדעת הטורי אבן הרי הוא פטור, אבל לדעת היעב"ץ הרי הוא חייב. אך יש מקום לומר שהוא חייב אם נמצא בירושלים בזמן הרגל אם אנו סוברים כדעת השפת אמת והנצי"ב.

'ומפני חטאינו גלינו מארצנו, ונתרחקנו מעל אדמתנו, ואין אנחנו יכולים לעלות ולראות... מפני היד שנשתלחה במקדשך... מלך רחמן, רחם עלינו... בנה ביתך כבתחלה, וכונן מקדשך על מכוננו, והראנו בבנינו, ושמחנו בתקונו. והשב כהנים לעבודתם, ולוים לשירים ולזמרים, והשב ישראל לנויהם, ושם נעלה ונראה ונשתחוה לפניך בשלש פעמי רגלינו, ככתוב בתורתך, שלש פעמים בשנה, יראה כל זכורך את פני ידוד אלקיך' בב"א.

¹⁸ וגם הרמב"ם (ספה"מ מ"ע נב, נג) מנה אותן לשתי מצוות נפרדות.

¹⁹ עיין באג"מ (חלק הקדשים ס' כא) שנשאל אם עליה לרגל צריכה להיות דוקא ברגליו ואסור לרכוב על גבי בהמה, או שמא דוקא מהר הבית (שבלא"ה אסור לרכוב ע"ג בהמה) צריך לילך ברגליו. והשיב שהשאלה תלויה אם העליה להר הבית הוא מעצם המצוה או שהוא רק הכשר מצוה. וצדד לומר שהוא הכשר מצוה. ואפשר שזו כוונת השפת אמת והנצי"ב, שדינו דרבי אמי הוא רק לפטור את הגברא מההכשר מצוה ולא לפוטרו ממצות ראיית פנים בעזרה. אך אם לא עלה לירושלים, הרי הוא פטור מטעם אונס. אבל מי שיש לו קרקע, חייב להשתדל לעלות לירושלים כדי להתחייב במצות ראיית פנים בעזרה.